

Ηλίας Ιωακείμογλου

«Παρόλο που εξετάσαμε τη διαδικασία παραγωγής κάτω από δύο διαφορετικές οπτικές γωνίες 1) ως εργασιακή διαδικασία και 2) ως διαδικασία αξιοποίησης, εννοείται ωστόσο ότι πρόκειται για μια μοναδική και αδιαίρετη εργασιακή διαδικασία. Δεν εργαζόμαστε δύο φορές, μια φορά για να δημιουργήσουμε χρήσιμο προϊόν, δηλαδή μια αξία χρήσης, μετασχηματίζοντας τα μέσα παραγωγής σε προϊόντα, και μια δεύτερη φορά για να

δημιουργήσουμε αξία και υπεραξία, για να αξιοποιήσουμε την αξία». Καρλ Μαρξ,
«Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής»

Έχει, άραγε, νόημα να συζητήσουμε σήμερα για την παραγωγική ανασυγκρότηση, σήμερα που οι δικές μας πολιτικές δυνάμεις, είτε αυτές που αποχώρησαν από τον μεταλλαγμένο ΣΥΡΙΖΑ και ηττήθηκαν στις εκλογές είτε αυτές που υιοθέτησαν την αποχή ως πολιτική στάση, βρίσκονται πιο μακριά όσο ποτέ από την κυβερνητική εξουσία; Μια τέτοια συζήτηση έχει νόημα, επειδή αναφέρεται στη γενική πολιτική κατεύθυνση που θα πάρει το υπό κατασκευή αριστερό ριζοσπαστικό μέτωπο, ήδη από την πρώτη στιγμή της ύπαρξής του, στα ζητήματα που αφορούν την εργασία, την παραγωγή και τους θεσμούς που τη συνοδεύουν.

Η γενική πολιτική κατεύθυνση έχει, μέχρι στιγμής, εκφραστεί με τον όρο της «παραγωγικής ανασυγκρότησης», που είναι ένας όρος ο οποίος νοείται με πολλούς τρόπους. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι είναι μια περιγραφική έννοια χωρίς θεωρητικές αξιώσεις, μια έννοια «ορφανή», επειδή δεν εντάσσεται σε ένα σύστημα εννοιών αυστηρά ορισμένων και λογικώς αλληλεξαρτώμενων. Δεν είναι μια αφηρημένη έννοια, αλλά μια θολή, ακαθόριστη έννοια, ένα κενό κέλυφος που μπορεί ο καθένας να γεμίσει με περιεχόμενο της αρεσκείας του. Για παράδειγμα, πλήθος διαρθρωτικών αλλαγών που πραγματοποίησε η κυβέρνηση Σαμαρά με τη βοήθεια της τρόικας ήδη από το 2012, ξεκινώντας από τους νόμους για τις ακτές και τις χρήσεις γης, τις συγχωνεύσεις και εξαγορές εταιρειών (στις τράπεζες, ασφάλειες, κατασκευές, αερομεταφορές, τηλεπικοινωνίες, τηλεοπτικά κανάλια κ.λπ.), τις ιδιωτικοποιήσεις, τις αλλαγές στον τομέα της ενέργειας, τον μαζικό τουρισμό και την εξορυκτική μανία, έως το γενικευμένο dumping (εργασιακό, φορολογικό, περιβαλλοντικό κ.λπ.), και άλλα τόσα ακόμα, κάλλιστα μπορούν να χαρακτηριστούν «παραγωγική ανασυγκρότηση». Το ίδιο θα ισχύσει κατά τα επόμενα χρόνια και για την παραγωγική ανασυγκρότηση που θα επιχειρήσει ο μεταλλαγμένος ΣΥΡΙΖΑ.

Επειδή εμείς έχουμε ριζικά διαφορετικό προσανατολισμό σε σχέση με τις μνημονιακές κυβερνήσεις και τους ευρωπαϊκούς θεσμούς, δεν είναι σοφό να χρησιμοποιούμε ως δείκτη των προθέσεων μας έναν όρο που δεν χαράσσει βαθιά διαχωριστική γραμμή έναντι των πολιτικών αντιπάλων μας. Εκκρεμεί, λοιπόν, μια θεωρητική και πολιτική δουλειά για την αντικατάσταση του όρου της «παραγωγικής ανασυγκρότησης» με κάποιον άλλον, αντάξιο των προσδοκιών και των ριζοσπαστικών προθέσεων όσων αναφερόμαστε στο σοσιαλισμό ή έστω στην αντικαπιταλιστική πολιτική δράση και όχι απλώς στην οικονομική ανάπτυξη.

Δύο λανθασμένες ιδέες

Η αμέλεια με την οποία χρησιμοποιήθηκε, και δυστυχώς καθιερώθηκε, ο όρος της «παραγωγικής ανασυγκρότησης» σχετίζεται με δύο λανθασμένες ιδέες που έρχονται από την ιστορική μας ιδεολογική παράδοση.

Η πρώτη λανθασμένη ιδέα μάς έρχεται από τη θεωρία που επικράτησε στη ΕΣΣΔ και στη συνέχεια σε όλη την κομμουνιστική παράδοση ότι η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων (που σ' εμάς έχει πάρει το όνομα της παραγωγικής ανασυγκρότησης) είναι ο παράγοντας εκείνος που ανοίγει το δρόμο στις κοινωνικές αλλαγές, που θέτει σε κατάσταση κρίσης τις παλιές σχέσεις παραγωγής και φέρνει τις νέες. Πρόκειται για αντίληψη πρωτοκαθεδρίας των παραγωγικών δυνάμεων,(1) που αποτελούν υποτίθεται αυτόνομο παράγοντα κοινωνικής ευημερίας, και ως εκ τούτου η ανάπτυξή τους προέχει και προηγείται κάθε άλλης προσπάθειας. Η αντίληψη αυτή οδηγεί στην άκριτη χρήση των εννοιών «παραγωγή», «βιομηχανία», «επιστήμη», χωρίς να λαμβάνει υπόψη της την έννοια του τρόπου παραγωγής, δηλαδή της ενότητας των παραγωγικών δυνάμεων(2) με τις παραγωγικές σχέσεις (υπό την κυριαρχία των παραγωγικών σχέσεων).

Έχει έτσι παραμεριστεί η καλύτερη των θεωρητικών παραδόσεών μας, σύμφωνα με την οποία η παραγωγή έχει επιθετικό προσδιορισμό, είναι κεφαλαιοκρατική παραγωγή, είναι δηλαδή ταυτοχρόνως παραγωγή και αναπαραγωγή των βασικών κοινωνικών σχέσεων της καπιταλιστικής κοινωνίας. Με πιο απλά λόγια, όταν εργαζόμαστε, στον καπιταλισμό, η ίδια η εργασία μας πραγματοποιείται με τέτοιο τρόπο ώστε παράγει και αναπαράγει τις συνθήκες της εκμετάλλευσής μας,(3) τις συνθήκες της εκχώρησης ενός μέρους της αξίας που παράγουμε στον κεφαλαιοκράτη, τις συνθήκες της υποταγής μας στο δεσποτισμό του εργοδότη και στο δικαίωμά του να διευθύνει και να οργανώνει εκείνος την παραγωγή, να επιβλέπει και να ελέγχει την εργασία μας και να ρυθμίζει την ικανότητά μας να θέτουμε σε κίνηση τα μέσα παραγωγής, να ιδιοποιείται τις γνώσεις και δεξιότητες που αποκτήσαμε μέσα στην παραγωγή, να κατατεμαχίζει την εργασία μας για να μπορεί να την ελέγχει, να αναρτά στην

πόρτα της επιχείρησης την πινακίδα «απαγορεύεται η είσοδος στους μη έχοντες εργασία» και να αφήνει απέξω ακόμη και τα πιο βασικά κοινωνικά μας δικαιώματα. Τις θέλουμε, άραγε, άθικτες τις συνθήκες αυτές; Εάν όχι, δεν μπορούμε πια να μιλάμε για παραγωγική ανασυγκρότηση χωρίς να μιλάμε για τις παραγωγικές σχέσεις, δηλαδή τις σχέσεις που έχουν οι εργαζόμενοι μεταξύ τους και με «την ιεραρχία» στους χώρους παραγωγής, τις σχέσεις που έχουν με τα μέσα παραγωγής που θέτουν σε κίνηση, το δεσποτισμό του εργοδότη, τη διεύθυνση και τον έλεγχο της εργασίας -σε τελευταία ανάλυση δεν μπορούμε να μη μιλάμε για τις σχέσεις ιδιοκτησίας (σχέσεις κυριότητας και νομής).(4)

Εξάλλου, επειδή «δεν εργαζόμαστε δύο φορές, μια φορά για να δημιουργήσουμε χρήσιμο προϊόν, δηλαδή μια αξία χρήσης, μετατρέποντας τα μέσα παραγωγής σε προϊόντα, και την άλλη φορά για να δημιουργήσουμε αξία και υπεραξία», δεν μπορούμε να διαχωρίσουμε την παραγωγική ανασυγκρότηση από τις παραγωγικές σχέσεις, ούτε μπορούμε να κάνουμε πολιτική πρώτα με τη μία (την ανασυγκρότηση των παραγωγικών δυνάμεων) και μετά, σε κάποιο απροσδιόριστο (αντικαπιταλιστικό ή σοσιαλιστικό) μέλλον, με την άλλη (τις σχέσεις παραγωγής).

Είναι πικρή η διαπίστωση ότι οι πολιτικοί μας αντίπαλοι δεν κάνουν το ίδιο λάθος: Η μνημονιακή πολιτική επιχειρεί εκ νέου ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων όχι μόνο έξω από τις επιχειρήσεις, αλλά και στο εσωτερικό τους αλλάζοντας τον τρόπο με τον οποίο ο κεφαλαιοκράτης δικαιούται να καταναλώνει τις γνώσεις μας και τις δεξιότητές μας για να αξιοποιήσει το κεφάλαιό του. Απέναντι σε αυτή τη δική τους ταξική παραγωγική ανασυγκρότηση, εμείς θα συνεχίσουμε να μιλάμε, άραγε, για παραγωγική ανασυγκρότηση γενικά, αφήνοντας έξω από το παιχνίδι τις παραγωγικές σχέσεις, το πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων που υφίσταται μέσα στην παραγωγή;

Επείγει, λοιπόν, όταν μιλάμε για παραγωγική ανασυγκρότηση, να μιλάμε και για την ειδίκευση και την ποσότητα της εργατικής δύναμης που υφίσταται την καπιταλιστική εκμετάλλευση, τη σύνθεση των εργαζόμενων τάξεων, τις μορφές της οργάνωσης της εργασίας και της κεφαλαιοκρατικής εξουσίας στο εσωτερικό των επιχειρήσεων, στο ρόλο, στο μέγεθος και τη σημασία των μισθωτών που πλαισιώνουν τους άμεσους παραγωγούς, ώστε να διασφαλίζεται η κοινωνική αναπαραγωγή του συστήματος, στις μορφές της κυρίαρχης ιδεολογίας στους χώρους παραγωγής, στο ρόλο και τις κατευθύνσεις του εκπαιδευτικού μηχανισμού που παράγει τις στρατιές των εκμεταλλευομένων, στις σχέσεις ιδιοκτησίας επί των επιχειρήσεων, στο θεσμικό πλαίσιο της αγοράς εργασίας και του χρήματος, και άλλα τόσα ακόμα, διότι αυτά αποτελούν -εκτός των άλλων- και πεδία συνειδητής παρέμβασης των πολιτικών αντιπάλων μας.

Η αμέλεια με την οποία χρησιμοποιήθηκε και καθιερώθηκε ο όρος της «παραγωγικής ανασυγκρότησης», σχετίζεται και με μια δεύτερη λανθασμένη ιδέα, σύμφωνα με την οποία δεν μπορούμε να θίξουμε τον πυρήνα του συστήματος, δηλαδή τις παραγωγικές σχέσεις, παρά μόνο εάν φροντίσουμε πρώτα να αποκτήσει η χώρα ένα ισχυρό παραγωγικό σύστημα το οποίο θα μπορεί εν συνεχεία να αντέξει τις απαιτήσεις μας για αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις της παραγωγής και στη διανομή του προϊόντος. Η παραγωγική ανασυγκρότηση (δηλαδή η ανασυγκρότηση των παραγωγικών δυνάμεων) εμφανίζεται έτσι ως ένα ιστορικό στάδιο που θα πρέπει να διαβούμε τώρα για να μπορούμε στη συνέχεια να βαδίσουμε προς κοινωνικές αλλαγές. Η δε αύξηση του ΑΕΠ σε στέρεες και μόνιμες βάσεις εμφανίζεται ως η προϋπόθεση για αυξήσεις των μισθών και των κοινωνικών δαπανών. Ωστόσο, όπως δείχνουν πρόσφατες οικονομικές μελέτες,(5) η αποκατάσταση του εισοδηματικού μεριδίου της εργασίας και του κοινωνικού κράτους μπορούν να μετατραπούν σε προϋποθέσεις για τη μεγέθυνση του ΑΕΠ, των επενδύσεων και της μείωσης της συμμετοχής της άρχουσας τάξης στο «μέρισμα της ανάπτυξης», τουλάχιστον μεσοπρόθεσμα.

Εκτός αυτού, η αντίληψη «πρώτα ανασυγκρότηση των παραγωγικών δυνάμεων και μετά κοινωνικές αλλαγές» παραβλέπει και τη σημερινή ιστορική συγκυρία, που είναι η κρίση πολιτικής ηγεμονίας της αστικής τάξης(6) ακόμη και μετά τη μετάλλαξη του ΣΥΡΙΖΑ. Όταν υπάρχει κρίση πολιτικής ηγεμονίας, οι εργαζόμενες τάξεις δεν μπορούν να στοχεύουν σε τίποτα λιγότερο από την κατάληψη της κυβερνητικής εξουσίας. Οι ίδιες οι εργαζόμενες τάξεις πρέπει να γίνουν οι ηγετικές δυνάμεις της χώρας, να πραγματοποιήσουν αυτές οι ίδιες την παραγωγική αναδιάρθρωση που χρειαζόμαστε, να διευθύνουν και να οργανώσουν την παραγωγή σε αντικαπιταλιστική και σοσιαλιστική κατεύθυνση. Κάθε επιχείρηση που εγκαταλείπεται από τα αφεντικά, πρέπει να περνάει στα χέρια των εργαζομένων για να υπάρξει προώθηση νέων μορφών οργάνωσης της εργασίας, που θα υπερβαίνουν τα τυπικά καπιταλιστικά χαρακτηριστικά της εργασίας (ειδικευμένη-ανειδίκευτη εργασία, εκτέλεση-διεύθυνση, διανοητική-χειρωνακτική εργασία, ιεραρχικές σχέσεις, δεσποτισμός και αδιαφάνεια κ.λπ.). Η παραγωγική ανασυγκρότηση από τη δική μας άποψη δεν νοείται χωρίς να θίξουμε τα ιερά και τα όσια του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής: το δικαίωμα του καπιταλιστή να διευθύνει εκείνος και μόνον εκείνος την παραγωγή, να την οργανώνει και να καρπώνεται τα οφέλη, να αποφασίζει τι και πώς θα παράγουμε εμείς, οι άμεσοι παραγωγοί, για λογαριασμό του και προς όφελός του.

Τα πεδία της παρέμβασης

Εάν έτσι έχουν τα πράγματα, μιλάμε για έναν αριστερό ριζοσπαστικό παραγωγικό μετασχηματισμό. Αυτός ο μετασχηματισμός πρέπει να περιλαμβάνει αλλαγές σε περισσότερες βαθμί-

δες της κοινωνίας, διότι η διαδικασία παραγωγής του συνολικού κεφαλαίου δεν περιλαμβάνει μόνο του κλάδους παραγωγής και τις επιχειρήσεις, αλλά και την αγορά εργασίας και τις νομικές ρυθμίσεις που διέπουν τη λειτουργία της, τις αγορές προϊόντων, το χρηματοπιστωτικό σύστημα και την κρατική διαχείριση του χρήματος και της εργασιακής δύναμης, τις μορφές ιδιοκτησίας, τις παραγωγικές σχέσεις και άλλα. Αντλώντας από τη μαρξιστική θεωρητική παράδοση, μπορούμε να διακρίνουμε κατ' ελάχιστον τις εξής βαθμίδες παρέμβασης:

1. Τις μορφές οργάνωσης της εργασίας στο εσωτερικό των μονάδων παραγωγής και τον τύπο διοίκησης των επιχειρήσεων. Μέσα στην επιχείρηση, εργοστάσιο ή γραφείο, διεξάγεται μια πάλη για την οποία η ελληνική Αριστερά δεν ενδιαφέρθηκε ποτέ: απ' τη μια μεριά το κεφάλαιο ιδιοποιείται τις γνώσεις, τις πρακτικές γνώσεις, τις δεξιότητες του εργαζόμενου, χωρίζει την εργασία σε διανοητική και χειρωνακτική, ορθώνει απέναντι στους εργάτες την επιστήμη σαν αυτόνομη παραγωγική δύναμη υλοποιημένη μέσα στο σύστημα των μηχανών,(7) χωρίζει τις εργασίες διεύθυνσης από τις εργασίες εκτέλεσης και τη διανοητική από τη χειρωνακτική εργασία, όπου μπορεί να καταταμαχίζει την εργασία σε επιμέρους τμήματα για να την ελέγξει, αλλά απ' την άλλη μεριά και ταυτοχρόνως δημιουργεί τους όρους για τη συγκρότηση ενός συλλογικού εργάτη που ανανεώνει ακατάπαυστα τις γνώσεις του, τις πρακτικές του γνώσεις, αναπτύσσει καινούργιες πρακτικές και δεξιότητες, συσσωρεύει απέναντι στο κάθε τόσο ανανεωμένο σύστημα των μηχανών πρακτική πείρα χωρίς την οποία το σύστημα των μηχανών δεν μπορεί να λειτουργήσει.(8) «Ακόμα και οι διαρκείς βελτιώσεις, που είναι εδώ δυνατές και αναγκαίες, προκύπτουν αποκλειστικά από τις συλλογικές εμπειρίες και παρατηρήσεις, που τις κάνει δυνατές η παραγωγή του συνδυασμένου σε μεγάλη κλίμακα συλλογικού εργάτη».(9) Έτσι, γύρω από την ικανότητα να θέτει κάποιος σε κίνηση τα μέσα παραγωγής διεξάγεται, στο εσωτερικό των επιχειρήσεων, ένας διαρκής ανταγωνισμός μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας.(10)

2. Τις μορφές ιδιοκτησίας(11) υπό τις οποίες θα μπορεί στο εξής να διεξάγεται η παραγωγική δραστηριότητα. Ως μορφές ιδιοκτησίας δεν πρέπει να εννοούμε μόνο τις νομικές μορφές της ιδιοκτησίας που δίνουν δικαίωμα στη διάθεση και τη διανομή του προϊόντος, εννοούμε επίσης και τον καθορισμό εκείνου ή εκείνων που διευθύνουν την παραγωγή (στη βιομηχανία και τις υπηρεσίες), αποφασίζουν για την αγορά και την πώληση των εμπορευμάτων, την τεχνολογία, τη μέθοδο παραγωγής, για τον τεχνικό και κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας. Ποιος θα διοικεί; Θα αναθέσουμε στους καπιταλιστές που ξέρουν, υποτίθεται, τη δουλειά καλύτερα; Θα αναθέσουμε στο κράτος και σε κάποιους γραφειοκράτες που γνωρίζουν πώς να διοικούν; Θα υπάρχουν μορφές αυτοδιαχείρισης; Ποιος θα διαχειρίζεται το χρήμα; Θα είναι οι τράπεζες κρατικές;

3. Τους βασικούς κανόνες ρύθμισης της διανομής του προϊόντος: Έναν βασικό κανόνα για την πρωτογενή διανομή του εισοδήματος (κέρδη-μισθοί), αλλά και για τη διάθεση του ακαθάριστου λειτουργικού πλεονάσματος (κέρδη του χρηματοπιστωτικού τομέα, φόροι επί των κερδών, καθαρά κέρδη των επιχειρήσεων, ποσοστό επένδυσης κ.λπ.). Έναν βασικό κανόνα για τη δευτερογενή διανομή του εισοδήματος (φύση, μέγεθος και χρηματοδότηση του κοινωνικού κράτους).

4. Τις βασικές θεσμικές ρυθμίσεις: Ένα σαφές θεσμικό πλαίσιο ρύθμισης των χρηματοπιστωτικών αγορών και των αγορών προϊόντων το οποίο θα εξυπηρετεί τους δύο βασικούς κανόνες διανομής του προϊόντος (αφορά τις μορφές ανταγωνισμού, τη διαμόρφωση των τιμών και των περιθωρίων κέρδους, τις λειτουργίες και τις μορφές ιδιοκτησίας του τραπεζικού συστήματος κ.λπ.). Ένα θεσμικό πλαίσιο ρύθμισης των εργασιακών σχέσεων και των αγορών εργασίας το οποίο θα υπηρετεί το βασικό κανόνα για την πρωτογενή διανομή του προϊόντος. Μια ρύθμιση για τις μορφές χρήματος και τις χρηματοοικονομικές ροές που εξυπηρετούν τις επενδύσεις στις επιθυμητές παραγωγικές δραστηριότητες, αλλά και το βασικό κανόνα πρωτογενούς διανομής του προϊόντος. Μια ρύθμιση για τη σχέση των παραγωγικών δραστηριοτήτων με το περιβάλλον και τις πολεοδομικές επιλογές.

5. Τις μορφές κρατικής παρέμβασης στην οικονομία. Τη μορφή κοινωνικού κράτους (του οποίου το μέγεθος και οι επιμέρους μορφές πρέπει να προσδιοριστούν).

6. Τον τρόπο ένταξης στη διεθνή οικονομία (βαθμός εξωστρέφειας, διεθνής παραγωγική εξειδίκευση της ελληνικής οικονομίας, εμπορικές, χρηματιστικές και νομισματικές σχέσεις κ.λπ.).

7. Ένα συνολικό πολιτικό σχέδιο με δύο πλευρές: Ένα μακροοικονομικό σχέδιο, το οποίο θα προβλέπει πώς θα συντίθενται οι χρηματικές ροές που δημιουργούν τα υπόλοιπα στοιχεία του καθεστώτος συσώρευσης, ώστε να διασφαλίζονται οι βασικές μακροοικονομικές ισορροπίες και ένα σχέδιο ταξικών συμμαχιών που καθιστούν εφικτή τη συγκρότηση των παραπάνω στοιχείων σε πολιτικά βιώσιμο σύστημα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. «Πρώτα οι υλικές βάσεις, σε συνέχεια το εποικοδόμημα, αυτή η διαίρεση περιείχε εν σπέρματι την ιδέα ενός ορθολογικού σκληρού πυρήνα, της εκβιομηχάνισης (είτε σοσιαλιστικής είτε καπιταλιστικής). Ο σκληρός αυτός πυρήνας είναι εκείνος που αποτελείται από ένα συνεκτικό σύμπλεγμα μηχανών και παραγωγικών τεχνικών για το οποίο δεν φαντάζονταν πως θα

μπορούσε να πάρει διαφορετικές μορφές». (Μπενζαμέν Κοριά, «Επιστήμη, Τεχνική και Κεφάλαιο», (1985[1976]), εκδόσεις Α-συνέχεια).

2. Harnecker M., «Βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού», (1976) εκδόσεις Παπαζήσης, σελ.34-55

3. Καρλ Μαρξ, «Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής», (1983 [1866]), εκδόσεις Α-συνέχεια.

4. «Ο κάθε τύπος σχέσης παραγωγής ορίζεται από σχέσεις νομής και κυριότητας (...) η νομή συνίσταται στην ικανότητα να χρησιμοποιούμε (να θέτουμε σε κίνηση) τα μέσα παραγωγής. (...) Όσο για την κυριότητα (ως οικονομική σχέση), συνίσταται στην εξουσία να διαθέτουμε σε δεδομένες χρήσεις τα αντικείμενα στα οποία αναφέρεται αυτή η κυριότητα, ιδίως δε τα μέσα παραγωγής, και να διαθέτουμε και τα προϊόντα που παράγονται με τη βοήθεια αυτών των μέσων παραγωγής. (...) Η εξουσία, που συνιστά η κυριότητα, δεν μπορεί να είναι πραγματική παρά μόνον όταν αρθρώνεται πάνω στη νομή (...) Αν δεν υπάρχει σύμπτωση μεταξύ κυριότητας και νομής (...) τότε υπάρχει διαίρεση της κοινωνίας σε τάξεις, πράγμα που συνεπάγεται οικονομικές σχέσεις κυριαρχίας-υποταγής (...)» (Σαρλ Μπετελέμ, «Μορφές ιδιοκτησίας στο μεταβατικό στάδιο προς το σοσιαλισμό», 1976, εκδόσεις Ράππας).

5. Onaran O. & Obst Th., «Wage-led growth in EU15 Member States. The effects of income distribution on growth, investment, trade balance, and inflation», (2015) Foundation for European Progressive Studies, Μαρσέλλου Αιμ., «Η επίδραση της λειτουργικής διανομής εισοδήματος στις συνιστώσες της συναθροιστικής ζήτησης της ελληνικής οικονομίας, (2013) Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

6. Πουλαντζάς Ν., «Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις», (1967) Εκδόσεις Θεμέλιο, Ιωακείμογλου Η., «Παραμένει ηγετική δύναμη η αστική τάξη;», (2013) Θέσεις, τ. 124, Ιούλιος

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1232&Itemid=29

7. Καρλ Μαρξ, «Το Κεφάλαιο», εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Τόμος 1, Κεφάλαιο 13, «Οι μηχανές και η μεγάλη βιομηχανία», σελ. 386.

8. Καρλ Μαρξ, «Το Κεφάλαιο», εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Τόμος 3, Κεφάλαιο 5, «Οικονομία στη χρησιμοποίηση του σταθερού κεφαλαίου», σελ.104.

9. Καρλ Μαρξ, «Το Κεφάλαιο», Τόμος 3, σελ.107, Σύγχρονη Εποχή.

10. Coriat B., «Ο εργάτης και το χρονόμετρο, Τηλορισμός, Φορντισμός και μαζική παραγωγή», (1985), Εναλλακτικές εκδόσεις, Coriat B., «L' atelier et le robot», (1993) Christian Bourgois Editeur.

11. Σαρλ Μπετελέμ, «Μορφές ιδιοκτησίας στο μεταβατικό στάδιο προς το σοσιαλισμό», 1976, εκδόσεις Ράππας.

(το άρθρο δημοσιεύτηκε στο περιοδικό "Κόκκινο", τεύχος Νο 2)

πηγή: **rproject.gr**